

УДК: 330:330.8:338.2

П. Т. Колісніченко,

*к.е.н., доцент, науковий співробітник
Уманського державного педагогічного університету,
м. Умань*

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ТРАКТУВАННЯ ТЕРМІНУ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА»

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних з еволюцією поняття «економічна безпека» та взаємозв'язку економічної безпеки малого та середнього бізнесу з економічною безпекою держави.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, економічна безпека держави, економічна безпека підприємництва, економічна безпека малого та середнього бізнесу.

Постановка проблеми. Розуміння сутності дефініції «економічна безпека» виходить з поняття «національна безпека». О. Макара зазначає, що з позиції горизонтальної структури державна безпека і національна безпека є однопорядковими поняттями, а у вертикальній структурі державна безпека виступає в якості одного з рівнів національної безпеки [1]. Таке визначення ієрархічної позиції державної безпеки характерне і для економічної, яка в сучасних умовах поряд з воєнною та політичною виступає важливою складовою системи національної безпеки, яка, в свою чергу, згідно з Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV [2] являє собою «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам...».

Розвиток концепції економічної безпеки відбувався у взаємозв'язку з концепцією взаємозалежності, що характеризує процес глобалізації та вплив держав одна на одну (це зумовлено використанням взаємозалежності як раціональної основи політики економічної безпеки)

[3]. Загалом нарощування процесів глобалізації суттєво впливає на розвиток економік країн, провокуючи загрози економічній безпеці та, на противагу, створюючи умови для розвитку національних економік, забезпечення економічної безпеки держави, зокрема суб'єктів господарювання, у тому числі малих та середніх підприємств.

Американські вчені зазначають, що економічна безпека має відповідати щонайменше двом умовам: збереження економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах приймати рішення, що стосуються розвитку економіки в цілому; збереження вже досягнутого рівня життя населення і можливості його подальшого підвищення [4].

У цьому контексті важливу роль в забезпеченні економічної безпеки відіграють малі та середні підприємства (малий та середній бізнес), їх можна вважати індикатором економічного розвитку держави. Їх роль, в першу чергу, проявляється в такому: малі та середні підприємства акумулюють в собі значну частину ресурсів різних видів (зокрема, більше 50% працівників промисловості протягом 2011–2015 років були зайняті на середніх та малих підприємствах: 2011 рік – 52,7 %, 2012 – 51,67 %, 2013 – 53,07 %, 2014 – 56,24 %, 2015 – 60,86% відповідно [5]); порівняно з великими підприємствами є більш динамічними та мобільними, для яких локація на певній території не завжди є обов'язковою; здатні більш гнучко реагувати на негативний вплив внутрішніх та зовнішніх чинників, як-от: економічних, політичних, зовнішньоекономічних, соціальних; не вимагають значних капітальних вкладень тощо.

Таким чином, малі та середні підприємства є тією основою, що сприяє формуванню картини економічних відносин в країні, відображає стан їх розвитку, виступає основою розвитку країни, а здійснення контролю економічної безпеки малих та середніх підприємств є головною запорукою забезпечення економічної безпеки держави в цілому [6], а, враховуючи підпорядкованість у вертикальній структурі економічної безпеки національній безпеці, сприяє підвищенню її рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних з дослідженням поглядів різних науковців на поняття «економічна безпека», присвячено багато праць вчених, зокрема таких як: С. Бреус, Т. Васильців, В. Геєць, Т. Гладченко, І. Губський, А. Гуменюк, М. Денисенко, В. Дергачова, Н. Дулеба, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Д. Ковальов, Я. Колешня, В. Мунтіян, І. Плетникова, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сухоруков, Т. Сухорукова, Д. Олвей, Дж. Р. Голден, Р. Келлі та багато інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на численну кількість публікацій з цієї проблематики, в науковій літературі не знайшли комплексного висвітлення питання, пов'язані з доцільністю забезпечення економічної безпеки малого та середнього бізнесу з урахуванням взаємозв'язку понять «економічна безпека малого та середнього бізнесу», «економічна безпека підприємництва», «економічна безпека» та «національна безпека».

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у дослідженні взаємозв'язку понять «економічна безпека малого та середнього біз-

несу», «економічна безпека підприємництва», «економічна безпека» та «національна безпека» з урахуванням ролі, яку малі та середні підприємства відіграють в забезпеченні економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше про безпеку з економічної позиції згадується в праці Платона «Держава», де він зазначає, що ідеальною є держава з достатком, а не надлишком, проте виникнення надлишкових потреб часто призводить до розв'язання різних конфліктів, зокрема й війн, у результаті чого держава зі «здорової» перетворюється на ту, що «лихоманить» [7].

Із виникненням національних держав, перетворенням їх на основний суб'єкт міжнародних відносин безпека набула характеру національної безпеки. Проте як категорія «економічна безпека» почала вживатись у зв'язку з використанням дефініції «національна безпека». Ще англійський філософ і політичний мислитель XVI–XVII століть Томас Гобс зазначав, що національна безпека не тільки центр державницької діяльності, а це – головний сенс існування держави [8].

Концепція національної безпеки як філософії досягнення стійкого стану держави пов'язана з подіями, які називали в історії як Вестфальський мир, в ході яких концепція суверенної держави стала основою нового міжнародного порядку. Найбільш ранні згадки про концепцію національної безпеки відносяться до 1790 р., які були зроблені в Єльському університеті. Історично поняття національна безпека включало в себе політичну, військову та економічну сфери [9, с. 311].

У XX ст. поняття національної безпеки було вперше введене до політичного лексикону в посланні президента Т. Рузвельта Конгресу США у 1904 р., де ним було обґрунтовано приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки [8].

У подальші роки проблематика національної безпеки широко розглядалась американськими політологами, джерело якої вони вбачають в теорії національних інтересів. У 1947 р. прийнято «Закон про національну безпеку» [10] та створено у відповідності з цим законом Раду національної безпеки США (вона посідає головне місце в системі безпеки США) з метою інтеграції зовнішньої та оборонної політики США і безпеки.

Одне із класичних визначень національної безпеки дали Е. Азер і Ч. Мур – це «фізичний захист держави від зовнішніх насильницьких загроз переважно воєнного характеру». Як адекватне сучасним умовам розвитку людства можна вважати визначення, запропоноване Фондом міжнародної безпеки ЮНЕСКО, що трактує поняття національної безпеки як: «Стан суспільства, за якого сукупність державних і суспільних гарантій забезпечує його стійкий розвиток, захист базових інтересів нації, джерел його духовного і матеріального благополуччя від зовнішньої та внутрішньої загрози» [11, с. 165].

Згідно зі Стратегією національної безпеки США, зокрема у редакції, прийнятій у лютому 2015 р., крім воєнної і зовнішньополітичної сфер (як було спочатку), національна безпека США охоплює також і економічну, і енергетичну, і внутрішньополітичну, і кібернетичну та інші сфери [12, с. 5].

У 1997 р. було прийнято Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України [13], у якій було визначено національні інтереси, внутрішні і зовнішні загрози їх реалізації, основні напрямки державної політики національної безпеки України в економічній сфері.

Розвиток теорії криз спонукав розвиток інноваційної теорії і теорії економічної безпеки держави. На розвиток теорії економічної безпеки, крім того, вплинули процеси глобалізації світової економіки. Наслідки глобалізації є неоднозначними навіть для розвинутих країн. Поряд з позитивними результатами вони провокують загрози глобального характеру в економічній, фінансовій, соціальній, інформаційній та інших сферах. З посиленням глобалізації світової економічної системи все більша увага має приділятися проблемам економічної безпеки [14].

Проблематика національної безпеки у взаємозв'язку з економічною безпекою на всіх рівнях залишається одним з центральних питань в дослідницькій діяльності науковців.

Вперше термін «економічна безпека» застосований Ф. Рузвельтом у 1934 р., коли американська економіка перебувала у стані глибокої кризи. Післявоєнний етап розвитку світової економіки довів важливість дослідження проблем забезпечення економічної безпеки на рівні держави. Глибока наукова розробка проблем національної безпеки і, зокрема, — економічної безпеки, у розвинутих країнах активно проводиться, починаючи з 80-х років ХХ ст. [14].

Як вважає Т. Васильців [15, с. 12], у країнах Західної Європи термін «економічна безпека» з'явився у 70-х роках і спрощено трактувався «як економічний метод забезпечення національної безпеки».

Значний внесок у визначення терміну «економічна безпека» зробили вчені з США. Д. Олвей, Дж. Р. Голден, Р. Келлі та вперше у 1984 р. дали тлумачення цього поняття у книзі «Економіка державної безпеки». Також до важливих здобутків у науковій сфері щодо дослідження об'єкта економічної безпеки варто віднести дослідження таких науковців, як К. Хартлей і Т. Санлер, які поширили науковий апарат дослідження економіки оборони на немілітаристичні сфери національної безпеки [16, с. 31–32].

У дослідженнях 90-х років ХХ ст. переважно простежується перехід від економічної безпеки, з воєнної точки зору, «до концепції, в якій економічна безпека є наслідком незалежності держави від зовнішньоекономічної політики інших країн, яка базується на сукупності умов і чинників внутрішнього середовища» [17, с. 42].

Загалом в сучасній науковій літературі відсутнє єдине визначення економічної безпеки. Так, досить широко Г. Пастернак -Таранушенко наводить визначення, згідно з яким економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців [18, с. 29].

М. Єрмошенко пропонує в межах поняття «економічна безпека» розглядати спроможність держави самостійно виробляти та здійснювати власну економічну політику, а також визначати та реалізувати власні національні інтереси тощо [19, с. 26].

Я. Жаліло дефініцію «економічна безпека» визначає як складну багатофакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [20, с. 99].

Відповідно до наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України №1277 від 29.10.2013 року (наказ Міністерства економіки України 02.03.2007 р. № 60 «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» втратив чинність) затверджені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [21], згідно з якими «економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання. Згідно з цими рекомендаціями до складових економічної безпеки відносяться такі: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки.

А. Гуменюк [17, с. 5–6.] відмічає, що «економічна безпека держави як цілісна, єдина цілеорієнтована система потребує досліджень для окреслення методологічного базису економічної безпеки галузі, сектора економіки, регіонального господарського комплексу, підприємства, домашнього господарства, особи, тобто всіх невід’ємних елементів моделі складу соціально-економічної макросистеми держави».

Я. Жаліло визначає такі основні рівні національної економічної безпеки, як держави загалом, суб’єкта господарювання (підприємства) та особи, а критеріальною ознакою поділу інтересів економічної безпеки різних рівнів ієрархії управління економікою вважає зміст відтворювальних процесів [22].

Т. Гладченко [23, с.5-7] обґрунтувала доцільність виокремлення економічної безпеки рівень держави, регіону, галузі, підприємства, людини та зазначила, що це є об’єктивною передумовою вивчення категорії «економічна безпека підприємництва».

Загалом в сучасній економічній науковій літературі відсутнє єдине визначення економічна безпека і зокрема – економічної безпеки підприємства, яка за змістом є частиною економічної безпеки вищого рівня (держави) та є в цілому станом захищеності від негативних впливів внутрішнього та зовнішнього середовища, що відповідає визначенню економічної безпеки в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [21]. Зокрема, до визначень, що найбільш повно характеризують зміст економічної безпеки підприємства, можна віднести такі: «захищеність діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності» [24]; «стан захищеності його діяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також здатність адаптуватися до існуючих умов, які не впливають негативно на його діяльність» [25]; «стан ефектив-

ного використання ресурсів і наявних ринкових можливостей, що дозволяє підприємству уникнути внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечує його тривале виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії»[26].

Н. Дулебою [27] зроблена спроба класифікувати поняття «економічна безпека підприємства» за шістьма етапами з виділенням загроз та недоліків у трактуванні цього поняття. Зокрема, на 1-му етапі, що тривав протягом 1991–1997 років, поняття «економічна безпека підприємства» визначалась як «забезпечення умов збереження своїх комерційних таємниць, інтелектуальної власності і інших секретів підприємства»; на 2-му етапі (1998–1999 рр.) економічна безпека підприємства – це «захищеність діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища»; на 3-му етапі (1999–2001 рр.) економічна безпека підприємства розглядалась «з позиції окремих аспектів його господарської діяльності»; на 4-му етапі (1999–2002 рр.) відбувалось виділення «функціональних складових економічної безпеки підприємства»; на 5-му етапі (2002–2005 рр.) відбулось ототожнення економічної безпеки підприємства «з ефективним його функціонуванням у ситуації ризику»; на 6-му етапі (почався у 2005 році і триває по теперішній час, за формулюванням автора) зроблені спроби «розглянути економічну безпеку підприємства залежно від галузевої приналежності підприємства». Таким чином, можна зазначити, що таке бачення автора поняття «економічна безпека підприємства» свідчить, що на внутрішні і зовнішні загрози поділ відбувався на 4-му етапі, на 5-му – увагу акцентували на розгляді впливу на економічну безпеку підприємства зовнішніх чинників, а на 6-му – відбулось переосмислення необхідності дослідження впливу на економічну безпеку підприємства як внутрішніх, так і зовнішніх чинників в комплексі.

Зважаючи на роль малого та середнього бізнесу в забезпеченні економічного розвитку та економічної безпеки держави, як зазначають В. Дергачова та Я. Колешня[6], ключова роль належить контролю та підтриманню економічної безпеки суб'єкта підприємництва, зокрема це стосується малих та середніх підприємств (малого та середнього бізнесу). Вони відмічають зокрема, що за рахунок впровадження нових ресурсозберігаючих технологій вітчизняні підприємці можуть підвищити свою конкурентоспроможність, конкурентоспроможність економіки в цілому та рівень економічної безпеки. Саме у результаті впровадження досягнень науково-технічного прогресу на рівні держави визначається їх доступність на рівні окремого малого підприємства, і в цьому виявляється «діалектична єдність економічної безпеки держави та економічної безпеки підприємництва».

Висновки.

У зв'язку з зазначеним можна зробити висновок, що недостатнє приділення уваги дослідженню економічної безпеки в цілому та окремим її складовим є не тільки загрозою економічній безпеці як суб'єктам господарювання, зокрема малих та середніх підприємств, а й економічній безпеці держави в цілому. З урахуванням цього

можна говорити, що в сучасних умовах доцільним вбачається посилення контролю економічної безпеки малого та середнього бізнесу з урахуванням специфіки їх функціонування, ролі, яку вони виконують в забезпеченні економічної безпеки держави з метою нівелювання або своєчасного виявлення та розробки заходів задля зменшення негативного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників та підвищення рівня як економічної безпеки держави, так і національної безпеки.

Задля забезпечення економічної безпеки малого та середнього бізнесу необхідно розробляти та реалізовувати заходи з урахуванням того, що малі та середні підприємства є ключовою ланкою економічної безпеки підприємства, підприємництва та держави в цілому.

Список використаної літератури

1. Макара В. О. Економічна безпека як фактор розвитку підприємницької діяльності у системі формування соціальних орієнтирів національної економіки / О. В. Макара http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2013/23_18/131_Mak.pdf.
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х.: Право, 2009. – 312 с.
4. Чечель О. М. Економічна безпека в контексті державної економічної політики України / О. М. Чечель // Актуальні проблеми державного управління. – 2010. – № 1. – С. 341-351. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2010_1_47.
5. Статистичний збірник. Промисловість України у 2011-2015 роках. К., 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/pr/vr_rea_ovpp/vr_rea_ovpp_u/arh_vppv_u.html.
6. Дергачова В. В. Роль економічної безпеки малих та середніх підприємств в економічній безпеці держави / В. В. Дергачова, Я. О. Колешня // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2016. – № 13. – С. 33-39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2016_13_8.
7. Платон. Собрание сочинений: в 3 т. / Платон. – М., 1971. – Т. 3 (1).
8. Гетьманчук М. П. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini.
9. Голіков І. В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека / І. В. Голіков // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 309-314. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2014_1_47.
10. National Security Act of 1947 // U.S. Senate Select Committee on Intelligence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intelligence.senate.gov/nsaact1947.pdf>.
11. Гаджиев К. С. Политическая наука: Пособие для преподавателей, аспирантов и студентов гуманитарных факультетов [Текст] / К. С. Гаджиев. – М.: Международные отношения, 1994. – 398 с.

12. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. – К.: НІСД, 2015. – 58 с.

13. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16.01.1997 № 3/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80>.

14. Бреус С. В. Підвищення рівня економічної безпеки держави на основі технологічної реструктуризації промисловості [Текст]: дис. канд. екон. наук: 21.04.01 / Бреус Світлана Василівна; Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2007. – 198 с.

15. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія / Т. Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.

16. Дацків Р. Глобальні економічні війни та національна безпека / Р. Дацків // Банківська справа. – 2005. – № 1. – С. 30-36.

17. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія / А. М. Гуменюк. – К.: НІСД, 2014. – 468 с.

18. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / Г. А. Пастернак-Таранушенко; за ред. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.

19. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.

20. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Я. А. Жаліло // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 97-104.

21. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України / Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

22. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика / Ярослав Анатолійович Жаліло. – К.: НІСД, 2003. – 224 с.

23. Гладченко Т. М. Науково-методичні основи створення механізму державного управління і регулювання системи безпеки підприємницької діяльності: регіональний аспект: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 «механізми державного управління» / Т.М. Гладченко; [Донецька держ. академія управління]. – Донецьк, 2004. – 20 с.

24. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова. // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – с. 48-51.

25. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький та ін.] – К.: Правова єдність, 2009. – 544 с.

26. Ареф'єва О. В. Наукові основи формування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва // Недержавна система безпеки підприємства як суб'єкт національної безпеки України: збірник матеріалів наук.-практ. конф.; Київ, 16-17 травня 2001 р. – К.: Вид-во Європейського ун-ту фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. – С. 49-53.

27. Дулеба Н. В. Дослідження трансформації поняття «економічна безпека підприємства» [Електронний ресурс]. / Н. В. Дулеба. // Ефективна економіка. – 2013. – № 10 – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2387>.

Полина Тимофеевна Колісніченко,
к.э.н., доцент, научный сотрудник Уманского государственного педагогического университета, г. Умань

**Эволюционный подход к трактовке термина
«экономическая безопасность»**

Аннотация. Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с эволюцией понятия «экономическая безопасность» и взаимосвязи экономической безопасности малого и среднего бизнеса с экономической безопасностью государства.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, экономическая безопасность государства, экономическая безопасность предпринимательства, экономическая безопасность малого и среднего бизнеса.

Polina Kolisnichenko
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Researcher Uman State Pedagogical University, Uman

**An evolutionary approach to the interpretation
of the term «Economic security»**

Abstract. Article deals with investigation issues associated with the evolution of the concept of «economic security» and economic security relationship Small and Medium Businesses to state economic security.

Keywords: national security, economic security, economic security, economic security business, economic security for small businesses and medium businesses.